

Герман тилларидан ўзбек тилига сўз ўзлашувининг сабаблари

Урганч давлат университети “Факультетлараро чет тиллари”

кафедраси катта ўқувчиси,

PhD Ходжаева Гулшод Бахадировна

e-mail: асалча-80@mail.ru тел: +998973639353

Урганч давлат педагогика институти

Филология ва тарих факультети Хорижий тил ва адабиёти

221 гуруҳ талабаси Салаева Гуласал Ғайратбек қизи

Аннотация: Ушбу мақолада герман тилларидан ўзбек тилига сўз ўзлашувининг сабаблари кўрсатилади.

Аннотация: В данной статье показаны причины заимствования слов из германских языков в узбекские.

Abstract: This article shows the reasons for borrowing words from Germanic languages into Uzbek languages.

Калит сўзлар: ўзлашма, луғат, семантик, полисемик, фонетик, орфографик, грамматик, лексик бирлик.

Ключевые слова: усвоение, словарный запас, семантическая, многозначная, фонетическая, орфографическая, грамматическая, лексическая единица.

Key words: assimilation, vocabulary, semantic, multivalued, phonetic, spelling, grammatical, lexical unit.

Дунё тиллари орасида биронта ҳам тил йўқки, унда озми, кўпми ўзлашган сўз учрамасин ёки «маълум даражада аралашган бўлмасин». Дунё тилларининг умумий сони ҳам оз эмас. Ҳозирги даврда 2500-3000 тил борлиги қайд этилади. Бу тилларнинг ҳар бирининг ўз тарихи, тақдири, жамият ҳаётида тутган ўрни ва мақеи бор. Бундан ташқари, улар ўзаро муносабат, ҳамкорлик, бир-биридан сўз қабул қилиш ва ўзлаштириш каби характерловчи белги ҳамда хусусиятларга эга.

Бу масалалар, айниқса, қайси сабабларга кўра бир тил луғат таркибидаги сўз иккинчи бир тилга ўтади, қандай қилиб у қабул қилувчи тил луғат таркибига ўзлашиб, сингишиб кетади? каби саволлар тилшуносларни

кизиқтириб келди ва уларга бир қатор илмий-умумназарий ва амалий ишларда етарлича жавоб берилди.

Шу ишларга асосланган ҳолда сўз ўзлашувининг асосий сабабларини номлаб ўтамиз. Узоқ ўтмишга назар ташланса, чет сўзлар асосан ўзга тилларга оғзаки муомала йўли билан (чунки ёзув бўлмаган) ўтганлигини кўрамиз. Оғзаки муомала эса яқин қўшничиликда, халқларнинг бир ердан иккинчи ерга кўчиб ўтишида (миграция), савдо ва олди-сотди ишларида ёки жуда бўлмаса бир-бирлари билан урушлар олиб борганларида юз берган. Булар сўз ўзлашувининг сабабалри хусусиятининг бир томонини характерласа, улар иккинчи томондан, халқлар руҳига ҳам боғлиқ бўлган. Чунки, «одамнинг қўли ва кўзига қараганда, унинг қулоғи ва тили тез ҳамда активроқдир».

Ҳозирги кунги ижтимоий ҳаёт ва ишлаб чиқаришнинг ўсиши, цивилизация ва илмий-техник революциянинг дунёнинг ҳамма бурчларига шахдам қадамлар ташлаб кириб бориши, халқ ва тилларнинг бир-биридан ажралиб, алоқасиз яшашга бўлган имкониятларини бутунлай йўққа чиқарди. Ундан ташқари, ер юзидан бирорта ҳам халқ йўқки, ўз тараққиёти давомида ташқи дунё халқлари муваффақиятларига эътиборсиз қарасин ва улардан ўрганмаган бўлсин.

Табийки, булар ҳаммаси, аввало, ўз аксини тилда ва тил орқали намоён қилади. Тилшуносларнинг ҳисобларига кўра (ҳозирги кунда ўлик тил ҳисобланган) лотин тилида 7000 дан ортиқ, немис тилида бир неча ўн минглаб, инглиз тилининг ярмидан кўпи, рус тилида 10 фоиздан ошиқ ўзлашган сўзлар мавжуд экан. Ўзбек тили бўйича Ф.Абдуллаев қуйидаги фактларни келтиради:

«Ўзбек адабий тили лексикаси юзасидан турли авторлар томонидан турли даврлар бўйича олиб борилган статистик ҳисоб натижалари (1920-1970 йиллар оралиғи) рус-интернационал лексикасининг тадрижий суратда ўсишини ва айниқса, араб тилидан олинган сўзлар миқдорининг аста-секин миқдорий камайишини кўрсатди.

Бизнинг ҳисобимиз бўйича, вақтли матбуот тили («Қизил Ўзбекистон», 1944 йил, январь) лексикасида ўзбек сўзлари 22 фоиздан кўпроқ, тожик сўзлари 10 фоиз, ўзбек интернационал лексикаси умумий лексик таркибининг 14 фоизини ташкил қилган. 1920 йилларда эса араб сўзлари 30-32 фоизини ташкил этган, ўзбек-интернационал сўзлари эса атиги 2 фоиздан кўпроғини ташкил этган «Совет Ўзбекистони» газетасининг 1972 йил 15 март сонидан

Ўзбек сўзлари 50,2 фоиз, тожик сўзлари 10,1 фоиз, арабча сўзлар 23,9 фоиз, интернационал сўзлар умумлексик қатламнинг 15,8 фоизини ташкил этган». Агар сўз ўзлашувининг аниқ сабабларига тўхталинадиган бўлинса, биринчи навбатда, шуни айтмоқ керакки, бир тил иккинчи бир тилдан бирорта сўз ўзлаштириши учун шу ўзлашаётган сўз қабул қилувчи тилда бўлмаганлиги, у ўша тилда зарур ва ҳаётий эҳтиёж билан боғлиқ бўлган нарсани англатиб ва ифодалаб келганлиги асосий омилдир.

Бу ҳолатлар учун одатда, ўзга тилдан қабул қилинаётган нарса, предмет, ҳодиса ва тушунчалар билан уларнинг номларининг ўзлашуви характерли ҳисобланади. Бундай пайтларда қабул қилувчи тил жуда тежамкор бўлишга интилади, бинобарин, кириб келаётган янгиликларни иложи борича, бир сўз тарзида ўзлаштиради. Унга маҳаллий тилда изох, берилиб ўтирилмай, ўша янги нарса, ҳодиса ёки янги тушунча ўз ҳолича қабул қилинади. Географик терминлар, ижтимоий-сиёсий соҳа сўзлари, тил эгаларининг миллий, бошқаларда йўқ ва хос бўлмаган нарса ҳамда ҳодисаларни англатувчи сўзлари ҳам сўз ўзлашувининг конкрет сабабларидан ҳисобланади. Чунки биз шу тил эгалари билан муносабатда бўлар эканмиз, мазкур сўзларни четлаб ўта олмаймиз, уларсиз фикримиз, ифодаланмайди. Сўз ўзлаштирилаётган тилда ўзлашаётган сўзнинг синоними (эквиваленти) бўлиши ва унинг параллел қўлланилиши ҳолати ҳам объектив жараён дир.

Айрим ўзлашмаларнинг маъноси ўзлашаётган тилда яна бир сифатловчи (эпитет) талаб қилади. Шу ортиқчалик кўпинча ўзлашманинг ўзи қўлланилишига олиб келади. Масалан, митинг-катта йиғин, бройлер-гўштдор жўжа ва бошқалар. Кўпчилик ўзлашмаларнинг туб маъносини бериш учун иборалар ёки бутун бошли гап тузмоқ керак. Бундай ҳолларда ўзлашманинг ўзини қўллаш афзалроқдир, масалан, бутерброд-устига сариеғ суртилган ёки пишлоқ, колбаса бўлаги қўйилган бир бўлак нон; гол-рақиб команда дарвозасига тўпнинг уриб киритилиши.

Бундан ташқари, ўзлашаётган сўзлар маъноларининг қабул қилувчи тилдаги семантик ўзгаришлари, яъни уларнинг маъноларидаги конкретлашув ёки умумийлашув, маънодаги торайиш ёки кенгайиш, салбий ёки ижобий маъно (оттенка) олиш, полисемик сўзнинг моносемик ёки аксинча, моносемик сўзнинг полисемик бўлиб ўтиши, нутқ ранг-баранглигини ошириш учун қўлланилиши каби бир қатор томонлари борки, булар ҳам сўз ўзлашувининг

объектив сабабалри ҳисобланади. Юқорида қайд қилинган сўз ўзлашуви сабаблари қаторига ҳозирги кунда яна бир манба қўшилди. Бу дунёнинг ҳамма мамлакатларида жуда кўплаб ахборот бюроларининг ташкил қилиниши ва бу бюроларнинг жуда кўпчилик тиллар билан иш кўришидир. Улар дунёнинг турли бурчакларидан турли тилларда келган хабарларни ўз она тилида қайта ишлаши ва уни ўз халқига муфассал равишда тез ва аниқ етказиб беришлари керак бўлади. Бунинг устига яна радио, телевизор ва бошқа оммавий ахборот воситалари қўшиб тасаввур қилинадиган бўлинса, тилларнинг ўзаро алоқаси ва ҳамкорлигини мисли кўрилмаган даражада ошиб бораётганига ортиқча исбот керак бўлмай қолади.

Бу оммавий ахборот воситалари ҳам сўз ўзлашувини уч хил йўсинда: 1) ўзгаришсиз, яъни ўзича; 2) калькалаб яъни сўзма-сўз таржима қилиб; 3) ярим калькалаб яъни аралаштириб олиш асосида халққа етказиб беради. Янги кириб келган сўзларнинг тақдири, яъни у тўла ўзлашадими ёки бир марта айтилиб, қўлланилиб кетаверадими, мазкур сўзнинг мавқеига, сўз қабул қилган халқнинг ҳаётий ва кундалик эҳтиёжларини ифодалаш кучига ва қолаверса, ўзлаштирувчи тилнинг ички имкониятларига боғлиқ бўлади. Буларнинг таҳлили, аввало, сўз ўзлаштириш ва ўзлашмалар масаласига тўхталиб ўтишни тақозо қилади. Сўз ўзлаштириш ва ўзлашмалар. «Ўзбек тили лексикологияси» китобида тилшунослардан Л.П.Крисин, Н.М.Шанский, А.В.Калинин, М.И.Фомина, В.В.Акуленко, Н.Шароповларнинг ишларига мурожаат қилингани ҳолда сўз ўзлаштириш таърифига қуйидагича фикр билдирилади: «Ўзлаштириш-бир тилдан иккинчи тилга маълум тил элементларининг кўчиши, киришдир».

Маълумки, чет тилидан кириб келган ҳар бир янги сўз табиий равишда ўша тилнинг фонетик, орфографик, грамматик элагидан ўтади. Бунда сўз ўқилиши, ёзилиши ва тузилиши бўйича ўзлашаётган тилнинг муайян қонуниятлари таъсири остида айрим ўзгаришларни бошидан кечиради, яъни чет сўзлар қабул қилувчи тилимизга маълум даражада бўйсунди. Улар бошқача ўқилиши, бошқача ёзилиши, айрим ҳарф ва товушларнинг тушириб қолдириш ёки ортиқча қўшиб айтилиши, хатто шакли ва қиёфасини бутунлай ўзгартириб юбориши мумкин.

Илмий-техник прогресс, ижтимоий ҳаётнинг кўпчилик соҳаларидаги янгиликлар мислсиз даражада янги сўз ва терминлар яратдики, булар дунёнинг

қайси тилида ва қайси халқ томонидан яратилган бўлишига қарамай, ўзбек тили луғат таркибининг бойишига, унинг ривожланишига сезиларли даражада таъсир қилиб келяпти. Бу лексик бирликлардан ўзбек халқи ўзининг оғзаки ва ёзма нутқида фаол фойдаланиб келяпти.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Жуманиёзов О. Ўзбек тилидаги герман тиллари ўзлашмалари. Тошкент, «Фан», 1987.
2. Шоабдурахмонов Ш. Ўзбекистонда тилшуносликни ривожлантиришнинг актуал проблемалари. // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1982.– №5.
3. Seiler A. Entwicklung der deutschen Kultur im Spiegel des deutschen Lehnwortes. 4. Teile, Halle/Saale, 1925, s.7.
4. Микитич Л.Д. Иноязычная лексика. Л., 1967; Крысин Л.П.О. причинах лексического заимствования.-«Русский язык в школе», 1965, №3.
5. Абдуллаев Ф.А. Рус тилининг ўзбек адабий тилига кўрсатган таъсир доираси ҳақида.-«Ўзбек тили ва адабиёти», 1980, 3-сон, 5-бет.

Research Science and
Innovation House

